

Potentiaali varhaisnykysuomen kynnyksellä

Tutkimuksen lähtökohdat ja aineisto

Suomen murteiden potentiaalilauseita on äskettäin selvittänyt Hannele Forsberg väitöskirjassaan (1998) laajan aineiston pohjalta. Tutkimuksessa on lyhyehkö katsaus potentiaalin kirjakieliseen historiaan (mts. 27—34), missä yhteydessä Forsberg esittelee kirjasuomen potentiaalia aiemmin tutkineet ja heidän tärkeimmät tutkimustuloksensa. Agricolan ja vuoden 1642 Raamatun potentiaaleja on tarkastellut Osmo Ikola (1994), 1600-luvun saarnojen ja runokielen potentiaaleja Pirkko Forsman Svensson (1995, 1996), joka on samalla kommentoinut myös Agricolan potentiaalinkäyttöä (1996, 205—206). Potentiaaliin ovat kiinnittäneet huomiota kirjasuomen yleiskehitystä kuvatessaan Forsman Svensson (1989, 79—80) ja Kaisa Häkkinen (1994, 257—259, 369—370, 449) sekä lyhyesti Paavo Pulkkinen (1972, 42). Potentiaalin käyttöä sanomalehdissä 1800-luvun puolivälistä nykypäiviin on kartoittanut pro gradu -tutkielmassaan Tea Savola (1987). Forsberg toteaa historiikissaan (mts. 30), että 1700-luvun kirjasuomen potentiaalit ovat edelleen selvittämättä, ja viittaa eri tutkijoiden arvioihin potentiaalin harvinaisuudesta ennen 1800-lukua.

1600-luvun proosan ja runouden potentiaaleja käsittelevässä artikkelissani (Forsman Svensson 1996) sivusin 1700-lukua esitellessäni eräiden 1600- ja 1700-luvun taitteen runotuotteiden ja sananlaskujen potentiaalimuotoja (mm. Matias Salamnius 1690, Henrik Florinus 1702, Simon Forsström 1704). Totesin tuolloin usean kirjoittajan edustavan pohjalaismurteita ja viittasin pohjalaisen Bartholdus Vhaelin kieliopin (1733) melko aukottomaan esitykseen potentiaalimuodoista (Forsman Svensson 1996, 212—213). Käsitteykseni mukaan 1700-luvun alun runoissa ja sananlaskuissa potentiaaleja käytettiin riimin ja rytmin luomiseen, joskin käyttö oli usein luontevaa ja muistutti nykyisessä kansankielessä tavattavaa. Tea Savola (1987) mainitsee, että potentiaali on yleinen *Suomettaren* ensimmäisessä vuosikerrassa 1847, mutta ei esim. vuoden 1831 *Turun Wiikko-Sanomissa* eikä vuoden 1841 *Oulun Wiikko-Sanomissa*.¹ Mitä tapahtui potentiaalille 1700-luvulla? Jatkuiko sen kirjallisen käytön hiljaiselo edellisen vuosisadan tapaan vai alkoi kehitys nykyiselleen jo ennen varhaisnykysuomen kautta? Tämän osoittakoon 1700-luvun aineiston tarkastelu.

Olen kirjannut potentiaalit laajahkosta erityyppisiä 1700-luvun tekstejä käsittävästä aineistosta² (ks. Forsman Svensson 1998, 7—9, 34—35 sekä tämän kirjoituksen lähteet) ja Christfrid Gananderin sanakirjasta (1787). Esittelen sanakirjasta löytyneet potentiaalilauseet erikseen, sillä Gananderilla on kirjallisuusnäytteiden ohella aitoja kansankielen esimerkkejä. Täten voin kommentoida potentiaalin kirjallisen ja kansankielisen käytön eroja. Jotta voisoin helpommin

---

¹Kyseisten sanomalehtien vuosikerroissa potentiaalimuotoja on seuraavasti: *Suometar* (1847) 273 kpl, *Turun Wiikko-Sanom* (1831) 2 kpl, *Oulun Wiikko-Sanom* (1841) 19 kpl (Savola 1987, 75).

²Aineisto on sama, jota olen hyödyntänyt v:sta 1996 lähtien HSFR:n (= Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet) rahoittamassa tutkimushankkeessani “Studier i finsk syntax från 1600-talet till mitten av 1800-talet”.

vertailla potentiaalin käyttöä 1700-luvun aineistossa ja nykymurteissa, noudatan näytteiden esittelyssä Forsbergin väitöskirjan (1998) ryhmittelyä väite-, kysymys- ja sivulauseisiin.

Potentiaali 1700-luvun teksteissä

1700-luvun kirjallisuudesta ei potentiaaleja tapaa juuri enempää kuin edellisen vuosisadan teksteistä eräitä runotuotteita lukuun ottamatta. Vuosisadan vaihteessa julkaistu pohjalaisen Matias Salamniuksen 70-sivuinen kalevalamittainen messiadi *Ilo-Laulu* (1690) sisältää viidettäkymmentä potentiaalimuotoa, joista kaksi kolmannesta esiintyy väitelauseissa ja usein indikatiivin rinnasteena (ks. myös Forsman Svensson 1996, 211—212): s. 13 *Menewät Meren läpitze, Cuiwin jalwoin culkenewat*; s. 48 *Ei särje Sepän Wasara, Pistäne terävät Pijlit*; s. 50 *Ristin tygö riendänewät, Kiuckuisesti kijruhtawat*; s. 54 *Pontius puhupi jällen, Wacaisesti wastannepi*; s. 70 *Ei sinne suru saawuta, Tuscat tungene peräsä*. Potentiaali ja indikatiivi vaihtelevat myös kysymyslauseissa (s. 21 *Cunga culjetta urohot? ketä yöllä etzinettä?* s. 64 *Mitä te Miehet seisonetta, Caanan Pojat catzeletta*), mistä voi päätellä, ettei potentiaalia ole käytetty modaalisen funktion vuoksi, vaan rytmi- yms. syistä. Oikeaoppiset muodot osoittavat joka tapauksessa, että Salamnius oli hyvin perehtynyt potentiaalia suosivaan kansanrunouteen ja ilmeisesti tunsu moduksen omasta idiolektistaan.

Kirjoituksessani 1600-luvun potentiaaleista esittelin oululaisen Simon Forsströmin v. 1704 julkaistun hautajaisrunon potentiaalimuodot (ks. Forsman Svensson 1996, 212). Muita 1700-luvun pohjalaisia runontekijöitä, joiden tuotteista potentiaalisäkeitä on tullut esiin mm. Gananderin potentiaalilauseiden lähteitä jäljittäessäni, ovat Bartholdus Vhael (*Waikia Walitus-Runo* 1714), Jonas Mennander (*Huonen-Speili* 1786 [1699]) ja Gabriel Calamnius vanhempi (*Wähäinen Cocous Suomalaisista Runoista* 1755); heidän tuotantoaan Ganander on hyödyntänyt sanakirjassaan (ks. Hormia 1961, 135—136, 139—140, 144). Runous ei sinänsä kuulu aineistooni, mutta olen kirjannut kaikki proosatuotteisiin ja Gananderin sanakirjaan sisältyvät potentiaalinäytteet ja niiden mukana mahdolliset runosäkeet. Oululaisen kirkonmiehen Erik Frosteruksen ruumissaarnaan (Jacob Chydenius 1788) liittyy vainajan pojan Johan Frosteruksen muistoruno, jonka neljällä sivulla on viisi potentiaalia (näytteet 1):

(1)

Frosterus 1788: 21 *Ehk'en saattane sanoa; Tuoni tuo waan olleneeki, Jok' ei kullalle kumarra*; s. 22 *Ja jos kuullet kummastellen, Walitustani wakasta. Lienet Sä ilman Isätä*; s. 23 *Panen kullengin palaisen, Jonga hawainnen hywäxi*

Proosateksteistä olen kirjannut vain viitisentoista potentiaalia (näytejakso 2), jotka ovat Anders Lizeliusta lukuun ottamatta peräisin pohjalaisilta kirjoittajilta ja almanakoista. Yksi näytteistä on konjunktioilause, yksi relatiivilause, muut ovat kysymyksiä. Kysymyslause on kansankielellä potentiaalin yleisin konteksti (Forsberg 1998, 214), joten konteksti on tässä tarjonnut puitteet potentiaalin käytölle. Johan Aejmelaen saarna, jonka otsikkona on *Se suuri kysymys* (1778), sisältää useita kymmeniä retorisia kysymyksiä; Gananderin satukokoelmassa (1784) on puolestaan runsaasti dialogia.

(2)

Stenbäck 1771: 24 *Eikö paino sijtä liene painawana maannut Hywän Cuningan harteilla*; Lizelius 1775—76: 108 *Tämä yhteinen kysymys kuullan joka vuosi – – : kumpi tänä vuonna lienee parempi, kylwää uusilla eli wanhoilla jwillä?* Aejmelaeus 1778: 5 *Mutta warsingo löytynewät juuri päälleluotettawat ja wahwat todistajat ja todistuxet, tämän*

sanomattoman kunnian – – päälle? Mutta *warsingo* nämät todistajat sijtä asiasta *todistanewat*, josta meillä nytt kysymys on? O! *ittekö* tähtensä rakas sielu, *liene* hän sen suuren Isän nimen ittellens ottanut, eli meidän tähtemme? s. 6 Mutta täsä pistäwät meidän syndimme – – vastaan, ja sanowat, *että* me pikemmin *lienemme* sen häjyn hengen lapset, ettei meisä ole muuta kuin pahutta ja syndiä; s. 7 jaa *ittekö* tähtensä tämä kolmas persona Jumaludes pyhäxi *kutsuttanen*, eli meidän tähtemme? Ganander 1784: 128 Jolta kysywät [koirat koiralta] kiwaasti, *Mitä* pidoista *pitänet?* s. 132 *Mistän tietänen* todella Raudan polttawan rumasti? s. 138 Suitten suussa ne silatut *Millä lienewät* minatut? Almanakka 1773 Lähimmäinen coetus *tohtinee* kyllä – – päästää jotain paremmin päistärijä; 1787 *Löytynekö* muutoin jotan toista, kuin sonnaxi soweljas olis? 1790 *joka* [kyntö] tosin *tainnee* lykästytä lietoisella ja sannan sekaisella pellolla

Gananderin sanakirjan potentiaalilauseet

Yleistä

Gananderin sanakirjasta kertyy n. 130 potentiaalia, joista osa esiintyy ilman lausekontekstia pelkkinä hakusanoina (s. v. *tohdin*: *tohtinee* ‘tör hända, torde, kanske’; s. v. *lienen*: ‘männe vara’, *ljeckö* pro *ljeneekö* ‘männe’, *ljeppä* pro *lienewätkö* ‘männe äro, torde vara’)³, osa taas on eri hakusanojen yhteydessä esiintyviä saman näytteen toisintoja (ks. näytejaksoja 4, 6, 8, 10, 11). Kun jättää tällaiset tilastoimatta, potentiaalilauseita kertyy alun toistasataa. On syytä tarkastella, miten paljon aineistoa on saatu puhutusta kansankielestä ja miten paljon kirjallisista lähteistä; tarjoaahan sanakirja jonkinlaisen näkymän potentiaalini 1700-luvun aikaiseen kansankieliseen käyttöön. Ganander ei valitettavasti useinkaan mainitse näytteen alkuperää, vaikka kyseessä on esim. selvä kansanrunositaatti. Olen tunnistanut useita esimerkkejä Raamatusta, sananlaskuista, Salamniuksen Ilo-Laulusta ja vanhoista kansanrunoista ja toisaalta löytänyt lähteitä Osmo Hormian väitöskirjasta (1961), Hannele Forsbergin väitöskirjan (1998) kansanrunoesimerkistöä (mts. 315—352) sekä Matti Kuusen ja Senni Timosen toimittamasta Suomen kansan vanhojen runojen XV osasta (SKVR XV 1997), jossa tekijät ovat selvittäneet valtaosan Hormialle tuntemattomaksi jääneestä Ganander-runostosta (mts. 11—191). Suunnilleen puolet Gananderin näytteistä edustanee aitoa kansankieltä, joskaan kansanrunoutta ei voi aina sulkea pois mahdollisena lähteenä. Tästä syystä esittelen kuhunkin kategoriaan kuuluvat arkikieliset potentiaalilauseet sekä runoihin yms. lähteisiin pohjautuvat näytteet peräkkäin. Samalla kommentoin mahdollisia lähteitä ja vertaan 1700-luvun potentiaalikäyttöä nykymurteissa tavattavaan.

Noin puolet sanakirjan potentiaaleista on *lie(ne)*-vartaloon perustuvia; *olle*-vartaloisia on vain kaksi. Forsbergin (1998) murreaineistossa näiden kahden vartalon yhteisosuus on lähes 90 %, saman tutkimuksen kansanrunoaineistossa 44 % (mts. 120—121); niinpä *lie(ne)*-vartaloisten muotojen osuus on sanakirjassa lähellä kansanrunoista laskettua. Puolet Gananderin *lie(ne)*-tapauksista on *lie*-tyyppisiä, esim. *lie(kkin)*, *liet*, *ei lie(kkään)*, *liekkö*, *lieppä* — liitteen aiheuttama alkukahdennus geminaatalla merkittynä. Eri verbejä on viisikymmentä, ja valtaosa niistä esiintyy vain kerran. Vähintään viisi esiintymää on ainoastaan verbeillä *lie(ne)*-, *tulla* ja *saada* (vrt. Forsberg 1998, 121; Savola 1987, 61).

³Olen modernistanut Gananderin esimerkkien ruotsinkielisten vastineiden äänneasun.

Persoonamuotojen jakauma on erilainen nykymurteissa ja kansanrunoaineistossa (Forsberg mts. 123—124): murteissa yks. 3. persoonan muotoja on peräti 94 %, runoissa n. 55 %; yks. 1. persoonan osuus on murteissa 2 %, runoissa 10 %; yks. 2. persoonaa ja passiivimuotoja on murteissa vain puoli prosenttia, runoissa vastaavat luvut ovat 17 % (yks. 2. p.) ja 15 % (pass.). Muiden persoonien kohdalla erot ovat vähäiset. Vaikka sanakirjan aineistoa ei koostumuksensa vuoksi voi sinänsä verrata enempää murre- kuin kansanrunoaineistoon, tiettyjen persoonamuotojen ylivoimaisuutta tai niiden puuttumista voi pitää oireellisenä. Gananderin sanakirjassa yks. 3. persoonan osuus on 70 % ja yks. 1. persoonan 14 %, ts. lähellä kansanrunouden lukemia; yks. 1. persoonan sisältävät potentiaalilauseet ovatkin sanakirjassa yleensä peräisin kansanrunoista. Nykymurteissa kovin harvinaisesta yks. 2. persoonasta Gananderilla on joitakin lähinnä kansanrunoista saatuja esimerkkejä. Mon. 1. persoonasta sanakirjassa on vain yksi näyte, mon. 2. persoonasta ei ainoatakaan, ja näiden persoonamuotojen edustus on melko olematon myös vertailuaineistoissa.

Väitelauseet

Nykyisessä kirjakielessä väitelause on potentiaalinen tyypillinen konteksti, kun taas murteiden potentiaalilauseista tuskin kymmenesosa on väitelauseita (Forsberg 1998, 214—215). Murteissa potentiaalilauseisiin liittyy modustunnuksen ohella usein muu “lisämerkitystä” tuova elementti, kuten modaalinen partikkeli, liitepartikkeli jne. Forsberg (mts. 221—222) toteaa, että tällaiset partikkelit ovat kirjakielen näkökulmasta redundantteja, mutta murteissa ns. episteemisillä partikkeleilla on todennäköisyyttä ilmaisevan merkityksen lisäksi esim. “sellaista käyttöä, joka ilmaisee puhujan pitävän propositiota varmana”. Suuri osa nykymurteiden potentiaalilauseista alkaa modaalipartikkelilla, verbimuodolla tai kieltoverbillä (Forsberg mts. 235—240).

Gananderilla on toistakymmentä toteamuksen tyyppistä potentiaalilauseetta, joiden katson edustavan kansankielistä käyttöä (näytejakso 3). Lauseiden alussa on partikkeli (*jo, kosthin* ‘till förtret’, *kyllä, toki*) tai kieltoverbi: *Toki hän tulee; Ei aina olusia otettane*. Kieltoverbialkuisissa lauseissa on usein lisänä jokin partikkeliaines (*vainen, -hAn, -pAs*), ja etenkin *hAn*-liite osoittaa näytteen olevan peräisin joko pohjalais- tai itämurteiden alueelta, esim. *Eihän se niin paljon maksanekka; Ethän sinä niin tuhma liene, ettet sitä ymmärrä*. (Vrt. Forsman Svensson 1998, 26—28.) Potentiaalilauseissa esiintyy murre sanoja ja -muotoja (esim. *kosthin, olusia, pramilla*) ja puheenaiheet ovat arkisia, mikä myös viittaa kansankieliseen alkuperään. Aivan kuten nykymurteissakin partikkeli alkuiset toteamukset ilmaisevat puhujan pitävän propositiota todennäköisenä, kieltoverbialkuiset puolestaan epätodennäköisenä (vrt. Forsberg 1998, 235, 239). Näytejakson viimeiset kolme lausetta näyttäisivät olevan lähtöisin kirjallisuudesta tai kansanperinteestä: *roikas kalan saanee* on selvä kansanviisaus, säkeen *sinne sinä vetäyнет* kontekstiksi sopii esim. loitsu (puhuttelua on nimenomaan loitsuissa ja syntysanoissa).

(3)

jo ljenee lijjaxikin ‘det må vara övernog, överflödigt’ (s. v. lijka); *kosthin* sen lainen *tullee* elin ajax kumpanixi ‘stackare den som får en sådan till all sin livstids kamrat’ (adv. Bothn. *kostoon*);⁴ *kosthin* sen *saanee* (Aboice *kosthin* ‘förgäves, till förtret’ i. a. waiwanen sen saa, vox indigne ferentis); *kyllä kiuhtunowi* ‘blir nog ivrig’ (s. v. kiuhdun); *toki* hän *tullee* ‘nog må han komma (s. v. tokko); *ej ajna olusia otettane* ‘man tappar ej alltid öl’ (s. v. olu); *ej* hän raiwos *ljekkään* ‘han må ej vara galen’ (s. v. raiwo); *ej liene* paatteja *pramilla* ‘finns ej båtar att skryta av’ (s. v. prami); *ejhän* se niin paljon *maxa[ne]kka* ‘det må nu ej kosta så

⁴Vrt. Lönnrotin sanakirja: *kostohon* l. *kostoon* (s. v. *kosto*) ‘oriktigt, förgäves, fåfängt’; *se on kostoon* [= turhaan] *tehty*.

mycket’ (s. v. hän); *ejpä hän wjelä wanhuus haitanne* ‘han är ej så gammal att han tyngs av åren’ (s. v. wanhuus); *etpäs yötään eläne* ‘du manne ej leva en natt heller’ (s. v. yö); *ett’ hän sinä tuhma liene*, ettes sitä ymmärrä ‘inte må du vara så dum att du ej förstår det’ (s. v. tuhma); perisynnin pahuuden Christus *poisottanee* (s. v. peri-synti); roikas kalan *saanee* ‘den som flitigt rör sig får fisk’ (s. v. roikas); sinne sinä *wetäynet* ‘du manne dit framkomma’ (s. v. wetäyn)

Sanakirjassa on kymmenkunta sellaista potentiaalinen sisältävää väitelausetta, joilla on selvästi kirjallinen tai kansanrunouslähde (4). Jakson ensimmäiset näytteet ovat virsisitaatteja, jollaisiin Ganander on yleensä merkinnyt virren ja säkeen numeron (esim. Ps.B. [psalmbok] 221: 6, 9). Salamniuksen Ilo-Laulusta ja Vhaelin Walitus-Runosta (ks. Hormia 1961, 417) saatuihin näytteisiin ei ole merkitty lähde (Salamnius s. 48 *Murhen tähden murtunewat Kiuckuisesti pacachtelewat*; s. 27 *Julkinen Jumalan pilcka, Tämän suusta suitzunepi*; s. 24 *Joca miecala melupi, Miecan cautta catunepi*; Vhael: *Eipä Einettä etehen, Kelwanne tuo keximähän*). Lähde ei ole merkitty myöskään kansanrunosäkeisiin, jotka kaikki löytyvät SKVR XV:n runoista. *Ruvennempa, ruohtinempa* aloittaa loitsun⁵ Ruton sanat (mts. 153), seuraava säe puolestaan on rukouksesta Avun Jesus antuohon (SKVR XV s. 58—59): *Jos olisi isäni indo / eli luondo vanhempani! / Ej vainen minulla ljenek*. Säe *Ruotsin pyssyt pyljynevät* on peräisin Narvan ilolaulusta,⁶ joskin sama säe esiintyy myös sata vuotta varhemmassa Kaarle-herttuan runossa (Hormia 1961, 385; SKVR XV s. 41). Näytejakson viimeisen potentiaalilauseen kontekstina on rahvaanruno Laulu laulettu Lapissa (SKVR XV s. 89); lause toisintoineen on esimerkki Gananderin tavasta hyödyntää samaa kirjallista näytettä usean hakusanan kohdalla (tässä hakusanoina *etä* ja *Nokori*). Toisinnoissa on usein ortografisia tai muotoeroja, kuten *lienek* ja *ljenek*, *eteheltä* ja *etäheltä*. Vastaavanlaisia tapauksia on myöhemmissäkin näytejaksoissa.

(4)

häm̄b awun andaja ljenee 221: 11 (s. v. lienen); hänen engelins meit *leitzannee* N. 335: 1 (s. v. leitzaan); kaik luodut *ljenee / kust’* kunnia suuri sull *ljenee* Ps.B. 221: 6, 9 (s. v. lienen); pettäwä tääl meidän ikäm *lienee* Ps.B. 76: 5 (s. v. pettäwä); sinä se tje meille ojkia *lie* ‘den rätta vägen’ (s. v. lienen); murheen tähden *murtunewat* ‘bryts av sorg’ (s. v. murrun); tämän suusta *suitzeneepi* ‘dammar ur mun’ (s. v. suitzen); joka mjekalla meluupi, mjekan kautta *kaatuneepi* ‘den som tar till svärd omkommer genom svärd’ (s. v. meluan); *ejpä* ejnettä etehen *kelwanne* tuo keximähän ‘att skaffa mat’ (s. v. kexin); *ruwennempa ruohtinempa* ‘jag griper an, jag vågar mig’ (s. v. ruohtin); *ei* wainen minulla *ljenek* (s. v. wai); Ruotzin pyssyt *pyljynevät* ‘svenska gevärd brakar’ (s. v. pyljyn l. pyljyän); *ej* minussa mjestä *lienek* eteheltä ehtimähän, Nokorista noutamahan ‘att hämta pälsverk [Ganander: pelterier] alltifrån Novgorod’ (s. v. Nokori); *ej* minussa mjestä *ljenek* etäheltä ehtimähän ‘jag är ej karl för att fånga långt bort upp i luften’ (s. v. etä)

⁵Kyseisen loitsun alkusäkeen rinnakkaisversioita ovat potentiaaliksiymykset *Ruvennenko*, *ruottinenko?* ja *Ruottinenko*, *raskinenko?*, jotka tulevat puheeksi seuraavassa jaksossa (ks. SKVR XV s. 153).

⁶Hormia arveli väitöskirjassaan (1961, 137—138) lähderunon tekijän olleen oululainen pappismies (tekijäksi merkitty I. G. H. S.). Muutamaa vuotta myöhemmin Pentti Virrankoski (1968) osoitti laajassa artikkelissaan, että nimimerkin todennäköinen tulkinta oli *Iosephus Gabrielis Haapajärviensis Sacellanus*, ts. Kalajoen suurpitäjään kuuluvan Haapajärven kappalainen Joosef Gabrielinpoika Calamnius. Mainittakoon, että Martti Rapolan Vanhan kirjasuomen lukemistossa (1975, 138—142) on kyseisen Joosef Calamniuksen pojanpojan Gabrielin laatima muistokirjoitus “Hywin ansaittu Jälkimuisto Gabriel Joosepinpoika Calamniuksen kuoltua, 1754”. Jälkimuistossa mainitaan myös vainajan isä, “Cappalainen Calajoen Seuracunnasa ja Haapajerfwen Cappelilla, IOSEPH CALAMNIUS”.

Kysymyslauseet

Suomen murteissa kysymyslause on potentiaalinen yleisin käyttöyhteys ja potentiaalinen merkitys on tällöin yleensä episteeminen (Forsberg 1998, 214, 242—243). Forsberg toteaa tutkimuksessaan (mts. 257), että potentiaalinen “merkitystä on usein mahdoton eritellä, koska kyse on koko kysymysrakenteen konventionaalistumisesta spekulatiiviseen funktioon” ja että esim. liitepartikkeli *-hAn* aiheuttaa useimmissa murteissa samankaltaisen merkityksen. Forsberg on jakanut murreaineistonsa kysymykset MI-lauseisiin ja KO-lauseisiin, joiden keskinäinen jakauma on suunnilleen 64 % vs. 36 %; MI-lauseita on likimain puolet koko kyseisen murreaineiston potentiaalilauseista (mts. 259—260).

Gananderin sanakirjasta löytyy parisenkymmentä MI-kysymyksiksi (hakukysymyksiksi) tulkittavaa potentiaalilauseita, joista vajaan puolet on puhutusta kansankielestä poimittuja lausumia (5a—b). Kun arkikielisiin näytteisiin ei ole merkitty lähdeä eikä Hormia ole väitöskirjassaan (1961) kartoittanut kaikkia tapauksia, arkikielisyystulkinta jää osaksi oman intuition varaan. Forsberg (mts. 261—271) pitää MI-kysymysten merkityksinä mm. kysyjän epätietoisuutta ja vähättelyä, ja tällaisia merkityksiä Gananderin sanakirjan näytteet lähinnä edustavat. Näytteissä 5a puhuja ihmettelee asioiden oikeaa laitaa (*Mitähän tuohin puuhanno? Mikä sen miehen lie hurjannut?*); näytteet 5b ilmaisevat vähättelyä: puhuja ei usko saatavan aikaan (‘toimeen’) juuri mitään tai yksinkertaisesti vähättelee asiaa (*Kyllä siellä liehakoitaan, mitä sit toimeen saatanee? Minkä aikunen liekään?*). Koska kontekstia ei ole enempää, tulkinnasta tulee osin subjektiivinen. Näytejakson 5b viimeiset neljä esimerkkiä ovat saman ilmauksen toisintoja, erona liitepartikkelin polaarisuusaines (*lieneekin - liekkään*). Yhdessä esimerkissä kysymyssanan korvaa ilmaus *sen - ko* ‘kuin’ (*Minkä päivällinen liekään = Sen päivällinen ko liekään*). Tällaisissa lausahduksissa kuuluu 1700-luvun kansanihmisen ääni.

(5)a.

kuinga se niijn *lie wälttynyt* l. *wälttynynnä* ‘hur han må så undsluppit, undankommit’ (s. v. wäldyn); *kuka* hänelle *lie kirjannut* ‘vem som må ha beskrivit åt honom’ (s. v. kirjaan); *mikä* sen mjehen *lie hurjannut* ‘vad för lapp il han må ha fått’ (s. v. hurjaan); *mikä* sjellän *kolkkanee* ‘vad tro knakar där’ (s. v. kolkkaan); *mikä* syynä *liee?* ‘vad mände vara orsaken’ (s. v. syy); *mitä* se hiiri sjellä *jjyystänee* ‘vad mösset må gnaga där’ (s. v. jyystän); *mitähän* tuohin *puuhanno?* ‘vad går han och stökar’ (s. v. puuhaan); *mixi* mjehexi se *tullee?* vad man han kan bliva’ (s. v. mixi)

b.

kyllä siellä liehakoitan, *mitä* sitt toimen *saatane* (s. v. liehakoitan); *mitä* hywäns *ljenee* ‘vad helst det vara må’ (s. v. hywä); *mitä* höytäleitä nuokin *lienewät* ‘små genier – som slarvor till skepnader och alls intet ändå’ (s. v. höytäles); *mingä* päiwällinen *ljekään* ‘vem vet hur gammal [~ unken ~ oduglig] den redan är’; *sen* päiwällinen *ko liekkään* (s. v. päiwällinen); *minkä* ajkunen *ljekkään?* ‘vem vet hur gammal den må redan vara’ (s. v. aikuinen l. aikunen); *mingä* päiwänen *lieneekin* ‘vem vet hur gammal, ifrån vilken tid’ (s. v. päiwäinen)

Ganander on kirjannut joukon MI-kysymyksiä kansanrunoudesta ja käyttänyt useaa näytettä kahteen tai kolmeen kertaan eri hakusanojen yhteydessä. Näytejakson 6 alussa on kolme kansanrunousnäytettä toisintoineen; säkeiden mallit löytyvät mm. Anders Törnuddin, Sakari Topeliuksen ja Christian Lencquistin kansanrunokokoelmista (*Ken[g] katehen kahtonovi, silmin kierin/kieron keksinövi/keksinöö*), Gananderin Mythologia Fennicasta (*Ken kujalla kuunnelloo –*

–) sekä Porthanin⁷ tekemistä lisäyksistä Jusleniuksen sanakirjaan (*Mikä lie minulle tullut, mikä muutos mellostanut* – –). Ks. Hormia 1961, 143, 195, 413, 478, 487—488, 536. Myös näiden jälkeiset esimerkit ovat kansanrunoista, ja niitä muistuttavia säkeitä löytyy esim. Forsbergin (1998) esittämistä kansanrunonäytteistä (ks. alaviitettä 8). SKVR XV:ssa siteeratuista laulujen alkusanoista (runosta 101) löytyy säepari *Kusta nyt sanoja saanen*, / [mistä] *runoja rakennan* (mts. 44), rukouksesta Avun Jesus antuohon säepari *Kusta-ma anonen apua, kusta huudan hoivantoni?* (mts. 58), joka esiintyy toisintona Ketun sanoissa (mts. 164): *Kusta-ma anonen apua*, / [kusta huvan] *hoivautan?* Näyte *Mikä lie kummoa kuvannut* pohjautuu SKVR XV:n mukaan savokarjalaiseen säepariin *Mikä lie [minua luonut, kuka] kummoa* [myös: kurjoa] *kuvannut* (mts. 48). Näytejakson 6 lopussa on virsisitaatti sekä säe Salamniuksen Ilo-Laulusta (Salamniuksella asu *kertoinepi*).

(6)

ken katehen *kahtonowi*, silmin kjerin *kexinöwi* ‘ser avundsamt med sneda ögon’ (s. v. kjerä); *ken* katehen *kahtonowi* ‘vem som ser avundsamt’ (s. v. katehen vel katehesti); *ken kahtonowi* ‘männe se’ (s. v. kahtoa); silmin kjerin *kexinöö* ‘ser med sneda ögon’ (s. v. kexin); *ken* kujalla *kuunnelloo* ‘om någon lyssnar på tåget’ (s. v. kuuldelen l. kuundelen l. kuuntelen); *ken* wälillä *wäjystänö* (s. v. wäjyn) ‘om någon står i lur på min väg’; *ken* wälillä *wäjystänöö* ‘på vägen står på lur’ (s. v. wäli); *mikä lie* minulle *tullut*, mikä muutos mellostanut minun toisehen tomuhun ‘gjort mig i det här stoffet’ (s. v. tomu ‘buller’); *mikä lie* minulle *tullut*, mikä muutos mellostanut (s. v. mellostan); *kusta* nyt sanoja *saanen?*⁸ ‘var skall jag nu få ord’ (s. v. saan); *kusta-ma anonen apua?* ‘vadan skall jag an hålla om hjälp’ (s. v. kusta); *kuka* kumma *kexittynä lje* minusa ‘vad underligt de må ha sett, blivit varse på mig’ (s. v. kexitään); *kunne lienen* kurja *kenkättynnä* ‘bortskänkt, förlovad’ (s. v. kenkkään); *mikä lie* kummoa *kuwannut* ‘vem som må tilldanat det underdjuret’ (s. v. kuwaan); *kunga* se *wjety lienee* Ps.B. 160: 10 (s. v. kunga); *kenen* kjeli *kertonewi* ‘vilkens tunga förmår att upprepa’ (s. v. kerron)

Sanakirjassa on parisenkymmentä potentiaalin sisältävää KO-kysymystä (vaihtoehtokysymystä), ja näistä noin puolet tuntuisi liittyvän arkielämän tilanteisiin (7). Lauseet ovat toisaalta verbialkuisia (*Ennustaneek(o)? Mahtanevacko? Liekö ~ Lieneekö?*), toisaalta niissä on lauseenalkuinen *joko* tai *tokko*. *Tokko*-lauseet ovat pohjalaista tai itämurteista alkuperää, ja niissä esiintyy lisäelementtinä *hAn*-liite (ks. Forsman Svensson 1998, 26—28). Itämurteisia piirteitä on myös parissa *joko*-lauseessa, esim. omistusliitevariantti *-Vn* (*kominehiaan*) ja infinitiivi *ruetak pro ruveta*. Lounaismurteista on “laitilalaisen” sivukäsialan muistiinpanojen lyhytvokaalisuus (*panetellakkan, ennustanek, yskä, suppentua*) sekä eräät muut murrepiirteet (esim. *mahtanevacko, taik*). Sanakirjan potentiaalikysymykset ilmaisevat nykyvastaineidensa tavoin puhujan arvelua tai epäilyä (vrt. Forsberg 1998, 279, 283—285).

(7)

jaxaneeko mäissä mennä ‘om han orkar fara i backarna’ (s. v. mäki); olen niin tirskenut kaiken päivän, *kuka panetellakkan mahta, taikk ennustanek* se *yskä* (s. v. tirsken); paljon

⁷Porthanin kirjaama säe on Hormian mukaan (1961, 143) peräisin Jacob Strömmerin v. 1763 kirjoittamasta häärunosta. Hormia arvelee, ettei Ganander ehkä tuntenut kyseisen runon käsikirjoitusta, koska “kaikki sen sitaattit näyttäisivät periytyvän Porthanin sanakirjasta”. Häärunon esitteli Virittäjässä Y. H. Toivonen (1921), joka ei tuolloin ryhtynyt selvittämään pelkin nimikirjaimin (I.M.S.) merkityn tekijän henkilöyyttä. Vajaa vuosikymmen myöhemmin Eino Salokas (1930) kirjoitti Virittäjässä Jaakko (Jacob) Strömmeristä.

⁸Vrt. Forsbergin väitöskirjan (1998) kansanrunonäytteitä (s. 334, 339): *Mistä mie sanoja saanen – – ? Mikä lie minusta nähty, kuka kumma keksittynä, Kun ei naitu naapuriin – – ?* Ks. myös SKVR XV s. 55, runo Miksi ei minua naitu?

kaluja, *mahtanevacko* suppendtua yhten säkkin (s. v. suppelo); *ljekkö* se parembi ‘mån det vore bättre’; *ljeneekö* hän sjellä *käynyt* ‘om han varit där’ (s. v. lienen); *saattanetko?* ‘mån du kan’ (s. v. saatan); *joko lie* taas *ollut* kominehiaan panemas ‘hon lär åter varit och satt ut sina trollkonster’ (s. v. komineet); *ruetak* pro *ruweta joko ruennemme* ‘skall vi begynna’ (s. v. rupean); *tokkohan* toimessa *lie?* *tokkohan* tosi *lie?* ‘månne det är sant’; (Saw. & Botn. Sept.) *tokkohän tullee?* ‘månne han kommer’ (s. v. tokko)

Kirjallisista lähteistä saaduissa KO-kysymyksissä (näytejakso 8) on sekä Raamatun sitaatteja (esim. *Lienenkö ~ Ollenko se minä?*) että kansanrunouden lainatavaraa, josta osa on eri versioina käytössä usean hakusanan kohdalla (*Lie(nee)kö minussa miestä — ukon pojassa urosta — tämän pulman purkajata?*). Mainitut näytteet ovat Hormian mukaan lähtöisin K. F. Berghin kokoelman useista eri runoista (Hormia 1961, 431, 436, 428; vrt. Forsberg 1998, 348); myös SKVR XV:n loitsu Tietäjän sanat (mts. 94) alkaa näillä säkeillä. Potentiaalit *ruottinenko* ja *ruvennenko* esiintyvät mm. Forsbergin tutkimuksen kansanrunonäytteistössä (mts. 327) sekä SKVR XV:n loitsussa Ruton sanat (ks. edeltä näytteistön 4 kommentointia sekä alaviitettä 5).

(8)

ljenenkö minä se ‘mån jag vara densamme’ (s. v. lienen); *ollenko* minä se ‘mån jag vara den’ (s. v. olen); *ljenewätkö* nämät nain? ‘mån härmed så förhåller sig’ Act. 7: 1; *ljeneekö* minussa mjestä, ukon pojassa urosta? ‘mån jag är vuxen därtill, man för det’; *ljeneekö* ukon pojassa urosta, wangamoisessa waroa? ‘mån gubbens son, svedjevältraren har styrka’ (*ukko* ‘gubbe’ Saw. & Bothn. Sept.) (s. v. lienen); *ljekkö* minusa tämän pulman purkajata? ‘mån jag förmår häva detta onda’ (s. v. purkaja); onko totta ollenkana, *ljeneekö* minussa mjestä ‘är det sant, är jag i själva verket en karl’ (s. v. ollengaan); *ruottinenko* i. e. *raskinenko* käsijn ruttoon ruwetak; *ruvennenko ruottinenko?* ‘skall jag gripa an, nännas, töras’ (s. v. ruodin)

Sivulauseet

Potentiaali ei ole nykyään yleinen sivulauseissa: Forsbergin (1998) noin 2000 potentiaalilauseetta käsittävässä aineistossa vain 139 lausetta on luokiteltu alisteisiksi, konjunktio- tai relatiivilauseiksi. Kyseisen tutkimuksen mukaan potentiaalinen sivulausekäyttö on potentiaalia suosivissa pohjalais- ja savolaismurteissa melko yhdenmukaista (mts. 255—300). Forsberg toteaa, että potentiaalinen sisältävät relatiivilauseet ovat “funktioiltaan lähellä yleistäviä konditionaalisia sivulauseita” ja että ne asettavat “päälauseen proposition toteutumiselle ehdon” (mts. 311—313).

Näin määriteltäviä relatiivilauseita ei 1700-luvun arkikielestä ole kovin monta päätynt Gananderin sanakirjaan. Kyseeseen tulevat nähdäkseni näytejakson 9 kaksi ensimmäistä esimerkkiä. Toinen näistä — *Syönöö mitä saanoo* — on verrattavissa eräisiin Forsbergin murreaineiston relatiivilauseisiin: *lammasliha on kaikem makkeil liha, mitä lienöö; tottapa se sieltä moasta ottaa kaeken sem, ruokasam mitä (hän) syönöö* (mts. 313). Gananderin esimerkissä ehtona syömiselle on ruoan saatavuus, ts. ‘X syö, jos jotakin saa’ (= sattuu saamaan). Jo yks. 3. persoonan *OO*:lliset päätteet viittaavat lähinnä itämurteiseen — tai myös eteläpohjalaiseen — alkuperään. Virkkeenalkuisen predikaattiverbin *Syönöö* voi katsoa edustavan verbialkuisia potentiaaliväitelauseita, jotka ovat nykymurteissa jokseenkin yleisiä (Forsberg 1998, 236). Tämä tulevaan viittaava lausahdus on funktioiltaan puhujan spekulatiivinen kannanotto ja muistuttaa eräitä Forsbergin tutkimuksen murre-esimerkkejä. Kyseeseen

lausahdukseen pätee nähdäkseni seuraava (Forsberg mts. 237): “Murteiden potentiaaliennustukset — — ovat samalla puhujan tahtoa ilmaisevia tai muuten affektiivisia kannanottoja.” Muut näytejakson lauseet on saatu sananlaskuista ja (kansan)runoudesta: ensimmäinen on Florinuksen kokoelmasta, toinen ja kolmas ovat niin ikään sananlaskuja, neljäs on Simon Achreniuksen runosta (ks. Hormia 1961, 359).

(9)

*jokapa*⁹ hänen pakinoillans *lje ollu* eli hänen pakinoitaan kuunteli ‘bryr sig ej, frågar litet efter hans pladder’ (s. v. pakina); syönöö *mitä saanoo* ‘må äta vad man får’ (s. v. syön); *joka* hiljain *hihtäne*, se jalot *jättäne* prov. (s. v. jalo); *joka* harwoin *harjannee*, sille harjaus haikiaksi tulee ‘som sällan kammar sig’ prov. (s. v. harjaan); *joka* wettä *wellonowi*, wedestä wiljan wedäxen ‘den som solkar i vattnet, ror, får också något ätligt’ (s. v. wellon); saat kuljeskella *kuhun* tahtos *taipuneepi* ‘varthän du lyster’ (s. v. taipunut)

Nykymurteissa yleisin potentiaalisivulause alkaa *kun*-konjunktioilla; toisella tilalla ovat relatiivilauseet (Forsberg 1998: 300). Murteissa esiintyvät konjunktiot *kun* (*ennen kun*), *jos* ja *vaikka*, minkä lisäksi on konjunktioittomia potentiaalialisteita. Gananderin esimerkistöissä on runsaat parikymmentä konjunktioista potentiaalilauseita, joista vain harva edustaa puhuttua kansankieltä (10); konjunktioita ovat *kuin* (merkitys ‘jos’), *jos*, *ehkä* ‘vaikka’, *vaikka* sekä kerran esiintyvät *ennen kuin*, *koska* ja *saanni* ‘jos vain’. Forsbergin mukaan (mts. 303) *kun*-konjunktio esiintyessään potentiaaliksi kanssa saa murteissa konditionaalisen merkityksen, ts. *kun lienee* = *jos on*. Näin on Gananderinkin *kuin*-lauseissa, minkä voi todeta vaikkapa ruotsalaisista käännösvastineista: *kuin ei liene* ‘om det ej finns’ (vrt. *jos niin lienee* ‘om det så männe vara’). Vain satunnaisesti Ganander on maininnut lähteen, esim. Ilmajoen murteen (“Ilmol.”) tai kansanrunouden (“Run.”). Osa seuraavista näytteistä voi olla myös muistumia kansanperinteestä.

(10)

kuin ej mualla *lje* ‘om icke annorstädes’ (s. v. mualla); *joss* nijn *ljenee* ‘om det så männe vara’ (s. v. lienen); *ehkä* nijn *ollee* ‘fast det ock så vore’ (s. v. ehkä); mjehelle mjehen kunnia, *ehkä* kuinga huono sen *ljekkin* ‘är karl’ (s. v. kukko); *koska* kukat *kukkinowat* ‘allt blomstras’ (s. v. kukin); *saanni saanen* ‘endast om jag får’ (s. v. saanni¹⁰ adv.)

Kirjallisista ja kansanrunolähteistä peräisin olevia konjunktioilauseenäytteitä on huomattavasti runsaammin (11); valtaosa on *kuin*-lauseita, joukossa jokunen toisinto. Lähteinä ovat Raamattu (Raam. 1642 Ps. 139: 24: *Jos minä pahalla tiellä lienen*), Jonas Mennanderin Huonen-Speili (*Siihenast ett horjunewat Lehmät, Härjät ondunewat* – – ; ks. Hormia 1961, 394) sekä kansanrunous. Joidenkin säkeiden lähteeksi Ganander on merkinnyt runouden, ja yhden näistä (*Kuin ei lienek tällä maalla*) Hormia (1961, 444) on paikantanut K. F. Berghin kokoelmaan. Muiden *kuin*-lauseiden (= ‘jos’) konteksteja ovat loitsut Lemmennosto (*Kuin ei liene tännembänä*), Lapsivaimon sanat (*Kuin lie povesa poika*) ja Tietäjän sanat (*Kuin sinä lieet kyytiä kysyvä*); *ennen kuin* -alkuinen säe löytyy loitsusta Käärmeen sanat. (Ks. SKVR XV s. 94, 128—129, 180.) Ehtolauseesta ja MI-kysymyksestä koostuva säepari, jossa on kaksi passiivin potentiaalimuotoa (‘jos tuo saataneen, mikä tuosta tehtäneen’), kuuluu Gananderin sanakirjan toistaiseksi tunnistamattomiin kansanrunosäkeisiin (SKVR XV s. 187). Kumpikin säe edustaa aineistoni yleisimpiä potentiaalikonjunktioita, joissa potentiaalia ei nykykielessä juuri käytetä.

⁹Korrelaattomasta relatiivipronominista *jokapa* ks. Forsman Svensson 1998, 23.

¹⁰Vrt. Lönnrotin sanakirja: *saanni* l. *saannikka* ‘allenast, endast, blott, ända till, än mer’, i negativa satser ‘än mindre’; *saanni saisin* ‘blott jag skulle få’.

Seuraavien sivulauseiden (konjunktioina *jottei, koska, kuins*) lähde en ole pystynyt selvittämään. Konjunktioiton potentiaaliliste *Sallipa* [että] *sanan sanonen* esiintyy laulujen alkusanoina ja on mahdollisesti oppitekoinen (SKVR XV s. 44). Näytejakson lopussa on kahden eri säkeen toisintoja; niiden kontekstia Ganander on lyhentänyt siinä määrin, että potentiaalilin funktio jäisi epäselväksi, ellei säkeen täydellisempää versiota olisi käytettävissä.

(11)

joss minä *lienen* pahalla *tjellä* ‘om jag mätte vara, till äventyrs vore på en ond väg’ (s. v. *lienen*); *joss tehnen* ylevän nuotan [‘tillräckligt hög’], *nijn* on mennyt alaihte (s. v. *ylevä*); *tehnen* keski-kertaisen nuotan ‘gör en lagom not’ (s. v. -kertainen); *sijhen asti että* lehmät *ondunewat* ja *horjunewat* ‘till dess att korna haltar och raglar’ (s. v. *onnun*); *kuin ei ljenek* tällä maalla Run. ‘om ej här i nejden finns’ (s. v. *lienen*); *kuin ej liene* tänne tännembänä ‘om det ej finns närmare’ (s. v. *tänne*); *kuin lie* powesa poika, poika maalle ponnistate ‘föd fram’ (s. v. *ponnistat*); *kuin sinä lieet* kyytiä kysywä, anowa ajo hewosta ‘om du kräver skjutshäst’ (s. v. *kyyti*); *ennen kuin sanonen* emollen ‘förrän jag säger åt modern’ (s. v. *emi*); *ku* tuosta *suettanehen, mikä* tuosta *tehtänehen?* Run. it. pro *suotanehen* (s. v. *suettanehen* pro *saatanehen*); *jottei nosse* ‘att han ej må uppresa sig’ Run. (s. v. *nosse* verb. conjunct. modi, pro *nousisi*); *koska* *mjestä mjelinewät* ‘ärnar ta man’ (s. v. *mjelin*); *kuins* *sas* maare maasta *ljenet* ‘om du så sant är från jorden’ (s. v. *maaren*); *sallippa sanan sanonen* ‘tillåt att säga ett ord’ (s. v. *sallin*); *kuin uupunowi* ‘om han tröttnar’ (s. v. *uupua*, *uupumallaan*); *kuin ej tullek* *tuuhiammat*, *koriammat* kohti *käynek* ‘bättre friare’ (s. v. *tuuhia* Carel. ‘god’); *kuin ej tullek* *tuuliammat*, *koriammat* kohti *käynek* ‘om ej mer betydande (scil. friare) kommer’ (s. v. *tuulias* ‘lysande’); *käynne* kohti ‘gå till en, ditåt’, *koriammat* kohti *käynek* ‘formosiores ad me tendant’ (s. v. *kohden I. kohti*)

Muutama kommentti edellä olevan näytejakson 11 toisintoihin. Konjunktioilauseeseen *jos tehnen ylevän nuotan* rinnastuu sen jälkeinen konjunktioiton lause *tehnen keskikertaisen nuotan*, joka on niin ikään ehtolause (= jos tehnen). Vrt. loitsua Tulen synty (SKVR XV s. 115): [*joss tehnen*] *alavan nuot[an]*. Fragmentti *kuin uupunowi* on piispa Henrikin surmavirrestä (Törnuddin kokoelma, Hormia 1961, 461): *kuin orit uupuneewi – – Josso [Sic!] härkä uupunowi*. Vrt. kyseisen surmavirren käsikirjoitusversioita *Cussa härkä uupunewi / Siehen kirko tehtäköhn [Sic!]* ja *Cuhunga Härkä tauwonewi / sijhen Kirko tehtäköhön* (Forsman Svensson 1996, 212). Näytejakson viimeisen, kolmen eri hakusanan yhteydessä esiintyvän säeparin alkuperäinen versio kuuluu Hormian (1961, 516) mukaan seuraavasti: *Kuin ei tullek tuuhiammat, Koriammat kohti käynek*. Ganander on käyttänyt kansanrunon säkeitä esimerkkeinä hakusanoista *tuulias* ‘lysande’ ja *tuuhia* ‘god’. SKVR XV:n säkeessä, jonka lähde on naistenlaulu Tuo Jumala tuota miestä, asuna on *kuin ej tullek tuuliammat* (mts. 57). Ganander on siteerannut sekä Porthanin tekstiä (De Poësi Fennica) että käsikirjoitusta, mikä selittänee kahtalaisuuden. Samaa säettä on sanakirjassa käytetty valaisemaan myös adverbia *kohden ~ kohti*; tässä yhteydessä alkuperäinen kieltoverbi on jätetty pois ja potentiaalivartalo näyttäisi fragmentissa edustavan toisaalta verbin perusmuotoa (*käynne kohti*), toisaalta 3. persoonaa (*koriammat kohti käynek*). Tulkinta ei tässäkään onnistuisi ilman tietoa alkuperäisemmästä versiosta.

Erikoistapauksia

Näytejaksossa 12 samaa — tai lähes samaa — kansanviisautta on käytetty viiden eri hakusanan yhteydessä; tarpeen mukaan Ganander on typistänyt näytteitä. *Vaikka*-konjunktioiliseen sivulauseeseen liittyvän päälauseen potentiaalilta näyttävä predikaattiverbi (*woolinoopi* —

walinnooipi — *wuolinoopi* — *wallinnooipi*) valaisee verbejä *woolin*, *wuolin* (hakusanana *mA-johdos wuolima*), *wallitzen* ja deverbaalijohdoksia *walinto*, *wolinto*. Vain ‘valitsemista’ ja ‘vuolemista’ tarkoittavien hakusanojen *woolin*¹¹ ja *wuolima* esimerkkilauseet on mainittu (kansan)runoudesta saaduiksi. Jos Gananderin näytteisiin ja hakusanoihin on tässä tapauksessa uskominen, kyseessä olisi saman ajatuksen toisto eri verbejä hyödyntäen: ‘vaikka miehet nyt valitsevat ~ ?valavat/huuhtovat ~ vuolevat [juuston] ~ vallitsevat, niin vastaisuudessa naiset tekevät samoin’ (ts. nyt päättävät miehet, myöhemmin naiset). SKVR XV esittää variantin *valinnosa* — *valinnooipi* loitsussa Lypsäjän sanoja. Toimittajat toteavat tekstin saadun K. F. Berghiltä ja arvelevat käsikirjoituksen tehdyn korvakuulolta. Heidän tulkintansa mukaan kyseessä “lienee juustomaidon ja -vellin esikoisuhri, jonka yhteydessä miehet maistavat herkkua, mutta naiset ottavat pääosan omaan käyttöönsä” (mts. 173—174).

(12)

waik’ on mjehet woolimaisa, wasta waimot *wuolinoopi* ‘fast männen nu väljer, dock är kvinnorna härnäst i detta handamänget’ (s. v. *woolin* ‘välja ut, ha överhand’); waikka mjehet walinnosa, wasta waimot *walinnooipi* (s. v. *walinto* ‘vaskande, stöpande’); mjehet on wuolimassa, wasta waimot *wuolinoopi* ‘att skära ostsquivor’ Run. (s. v. *wuolima*); mjehet wolinnosa, wasta waimot *wallinnooipi* ‘karlarna råder, en annan gång kvinnorna’ (s. v. *wolinto*); wasta waimot *wallinnooipi* ‘härnäst må kvinnorna råda’ (s. v. *wallitzen* ‘härska’)

Sekä Jaakko Finno että Hemminki Maskulainen käyttivät virsiä riimitellessään satunnaisesti potentiaalia imperatiivin tai optatiivin funktiossa, esim. *suone*, *viene*, *karttaneos*, *pysyneös* (Forsman Svensson 1996, 210—211). Virsikirjasta potentiaalivartalaiset optatiivit *karttaneos* ja *pysyneös* ovat siirtyneet myös Gananderin sanakirjaan (näytteet 13). Potentiaalivartaloksi voi katsoa myös *tulla*-verbin kielto-optatiivin *ällös tulle*,¹² ellei kyseessä ole puhdas analogia (*tule* : *älä tule* = *tullos* : *ällös tulle pro ällös tule*).

(13)

kadotuxen *kartaneos* ‘du männe undgå’ Ps.B. 246: 11 (s. v. *kartan*); uskos *pysyneös* ‘du må hållas i tron’ 246: 12 (s. v. *pysyn*); *ällös tulle* ennen ‘kom ej förr’ (s. v. *ällös*)

Lopuksi

1700-luvun teksteissä potentiaali on lähes yhtä harvinainen kuin 1600-luvun kirjallisuudessa. Ne kirjoittajat, joiden proosatuotteista tapaa useamman kuin yhden satunnaisen potentiaalimuodon, edustavat lähinnä pohjalaismurteita (esim. Johan Aejmelaeus, Christfrid Ganander). Potentiaalilin kontekstina on melkein poikkeuksetta kysymyslause, joka on tämän moduksen yleisin käyttöyhteys myös nykymurteissa. Edellisen vuosisadan tapaan 1700-luvun tilapäisrunoilijat suosivat potentiaalimuotoja kalevalamittaa tavoittelevissa säkeissään.

Toisenlainen kuva potentiaalilin käytöstä hahmottuu Christfrid Gananderin sanakirjasta (1787), johon on tallentunut toistasataa potentiaalilauseita kirjallisista lähteistä ja aidosta kansankielestä. Arviolta puolet sanakirjan potentiaaleista voi tulkita puhutusta kansankielestä muistiin

¹¹Lönnrotin sanakirjassa on (lyhytvokaalinen) verbi *wolin* ‘handla fritt, ha frihet’ sekä substantiivi *woli* ‘frihet, rättighet, tillstånd’, jonka synonyymeja ovat *wolinta* ~ *wolinto* sekä *walta*. Lönnrot on antanut johdokselle *walinto* (~ *walinta*) merkityksen ‘val, urval’, mutta mainitsee (Renvallin sanakirjan perusteella) myös merkityksen *walanto* [= stöpande].

¹²Vrt. Ähkyn sanojen alkusäettä: *Ellös sinä tänne tullo* (SKVR XV s. 156).

merkityiksi, joskaan autenttisuudesta ei voi aina olla varma lähdemerkintöjen puuttuessa. Puhekielen ohella Gananderin lähteenä on ollut etenkin kansanrunous, mutta myös sananlaskut ja muu kansanperinne, almanakat, virsikirja ja Raamattu. Melko usein sama kansanrunosäe toistuu sanakirjassa — jopa toisistaan poikkeavina versioina — usean hakusanan esimerkkinä. Ne sanakirjan potentiaalilauseet, jotka voi tulkita kansankielisiksi, edustavat eri kategorioita: väite-, kysymys- ja sivulauseita.

Väitelause on nykyään potentiaalinen kirjallisen käytön yleisin konteksti, kun taas vain kymmenesosa murteiden potentiaalilauseista kuuluu tähän kategoriaan. Gananderin sanakirjassa on kymmenkunta kansankielistä potentiaaliväitelausetta, jotka osoittavat puhujan pitävän kommentoimaansa asiaintilaa todennäköisenä (*Toki hän tulee*) tai epätodennäköisenä (*Eipähän vielä vanhuus haitanne*). Väitteet alkavat yleensä partikkelilla tai (kielto)verbillä, kuten paljolti nykymurteissakin. Useassa lausahduksessa esiintyvä *hAn*-liite osoittaa alkuperäksi pohjalais- tai itämurteet.

Kysymyslauseet ovat MI-kysymyksiä ja KO-kysymyksiä, joita kumpaakin löytyy sanakirjasta kymmenkunta. Edelliset ilmaisevat mm. puhujan epätietoisuutta (*Mikä syynä lie?*) tai vähättelyä (*Minkä aikunen liekään*) samoin kuin nykymurteissakin, jälkimmäiset yleensä arvelua tai epäilyä. KO-kysymykset alkavat verbillä (*Ennustaneek se yskää? Lieneekö hän siellä käynyt?*) tai partikkeleilla *joko*, *tokko* (*Joko lie taas ollut kominehiaan panemas? Tokkohan tosi lie?*). Partikkeli *tokko* sekä eräät murrepiirteet viittaavat monen kysymyksen kohdalla pohjalais- tai itämurteeseen alkuperään.

Sivulauseissa potentiaali on nykyään murteissakin harvinainen, mutta Gananderin sanakirjassa kansankielestä peräisin olevia potentiaalisivulauseita on toistakymmentä. Nykymurteissa potentiaalimuotoiset relatiivilauseet ja *kun*-lauseet on usein tulkittava funktioltaan yleistäviksi konditionaalisivulauseiksi (esim. *kun lienee = jos on*). Tällainen funktio on myös Gananderin relatiivi- ja *kuin*-lauseilla (*Syönöö mitä saanoo* ‘Kaipa [hän] syö, jos [jotakin suuhunsa] saa’; *kuin ei mualla lie* ‘jos ei ole muualla’). Huomattakoon myös edellä esitetyn näytteen itämurteiden mukaiset (tai eteläpohjalaiset) *OO*:lliset 3. persoonan päätteet *Syönöö*, *saanoo*. *Kuin*-konjunktion ohella näytteissä esiintyvät mm. konjunktiot *jos* ja *ehkä* ‘vaikka’ (*Jos niin lienee; ehkä kuinka huono se liekin*).

Sanomalehtikielen potentiaaleja käsittelevässä pro gradu -tutkielmassaan Tea Savola (1987) osoittaa, että potentiaali oli jo suhteellisen yleinen vuoden 1847 Suomettaressa: potentiaalimuotoja on vuosikerrassa lähes kolmesataa, kun niitä on vuoden 1841 Oulun Wiikko-Sanomissa parikymmentä ja vuoden 1831 Turun Wiikko-Sanomissa vain kaksi. August Ahlqvistin, Daniel Europaeuksen, Paavo Tikkasen ja Antero Wareliuksen perustama Suometar aloitti sanomalehdistössä uuden kauden: perustajat olivat aikansa parhaita suomen kielen käyttäjiä, jotka sitä paitsi pitivät Elias Lönnrotia esikuvanaan (Häkkinen 1994, 153). Mainittakoon tässä myös omat havaintoni 1800-luvun alun almanakoista, jotka olen lukenut vuoteen 1835 asti. Kolmesta almanakasta (1822, 1823, 1835) löytyi yhteensä seitsemän potentiaalimuotoa (näytteet 14), konteksteina epäsuora kysymys tai sivulause. Kyseisten almanakkojen kieli¹³ on itämurteista tai pohjalaista, joten potentiaalinkäyttö pohjautuu kirjoittajien idiolektiin.

---

¹³V:n 1822 almanakan itämurteisuuksia: *mehtä : mehtäsä, Ruohtalaiset, nähään, käypi*. V:n 1823 almanakan pohjalaispiirteitä ovat infinitiivit *hakia, kulkia, iA*-tyyppiset nominit (*waikia, usiammasti*), mon. 1. persoonan *mmA*-päätte (*olemma* ym.) sekä esim. asut *metän, paitti*. V:n 1835 almanakassa on mm. luontevaa *pA(s)*- ja *hAn*-liitepartikkelien käyttöä, minkä lisäksi kirjoittaja viittaa nimenomaan Pohjanmaan käytänteisiin.

(14)

Almanakka 1822 Kaikesta tästä tulee toiste lawiambi tieto annettawaxi; ainoastans seuraawa wiela *sanottaneen*; Nyt *puhuttaneen* wiela mutaamalla [Sic!] sanalla niistä kaluista joita me saatamme walmistaa; Itsekukin ymmärtäwäinen ihminen, *jolla* wähäkin omatuntoa *lienee*, hawaitzee kyllä – – ; 1823 [Ajattelevainen ihminen] tutkii tarkasti, jos missään olis ollut wikaa, eli *mikä lienee ollut* syynä, ettei se luonnistunut; 1835 antaa hän ne [talonpoika kolikot] – – mennä turhaan ja ajattelee, *minkäs* tuo *tehnee*, jos yksi tunti, yksi päiwä taikka kymmenenkin päiwätyötä mitättömästi meni; Emme tällä kuitenkaan tahdo kieltää, *ettei saatettane* niittyä ojittaa kowin paljon; jos niin tapahtuisi, että joku olisikin kowin paljon osittamalla tehnyt niittynsä liian kuiwaksi, niin tahdomme tässä neuwoa, *mitenkä* se – – *saattanee* tehtää – – tietäwämmäksi; tässä kirjoituksessa puhutaan – – *kuinka* alanko-niityt – – *taittaneen* tehtää nurmi-niityiksi

Näyttää siltä, että potentiaali kukoisti jo ennen varhaisnykysuomen kautta niissä murteissa, joissa sitä suositaan nykyäänkin. Kirjakieleen potentiaali levisi ilmeisesti vasta Elias Lönnrotin Kalevalan sekä itäisiä vaikutteita levittävän lehdistön avulla. 1800-luvun almanakkojen potentiaalit sijoittuvat kuten nykymurteissakin kysymyksiin ja sivulauseisiin eivätkä nykykirjakielen potentiaalien tavoin väitelausesiin. Edellä mainittu Tea Savolan tutkimus (1987, 54–57) antaa kehityksestä havainnollisen kuvan. Vuoden 1847 Suomettaren potentiaalilauseista 25 % on sivulauseita ja runsas kolmannes päälauseista puolestaan kysymyksiä; toteavien väitelauseiden osuus on niin ollen likimain puolet potentiaalilauseista. Vuoden 1967 Uudessa Suomessa potentiaalisivulauseita on enää 10 % ja vain 5 % päälauseista on kysymyksiä, joten väitelause on jo potentiaalinkin kontekstina ylivoimainen. Epäsuorat kysymykset, joita vuoden 1847 Suomettaressa on vielä toistakymmentä, puuttuvat täysin vuoden 1967 Uudesta Suomesta.

LÄHTEET

- AEJMELAEUS, JOHAN 1778: *Se suuri kysymys*. Ruumissaarna. Wasa.
Almanakat 1705–1835. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
Biblia, Se on: *Coco Pyhä Ramattu, Suomexi*. Stockholmis 1642. Näköispainos. WSOY, Porvoo 1971.
- CHYDENIUS, JACOB 1788: *Yhden Ewangeliumin Opettajan Kerskaus*. Ruumissaarna. Wasa.
Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- FLORINUS, HENRIK 1702: *Sananlaskut*. Näköispainos vuonna 1702 ilmestyneestä sananlaskukokoelmasta Wanhain Suomalaisten Tawaliset ja Suloiset Sananlascut. Jälkisanat Matti Kuusi. SKST 459. Jyväskylä 1987.
- FORSBERG, HANNELE 1998: *Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys*. SKST 720. Tammer-Paino Oy, Tampere.
- FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1995: 1600-luvun suomalaisten saarnojen potentiaalit muiden tekstien valossa. — Jaak Peebo (toim.): *Läänemere rahvaste kirjakeelte ajaloost* s. 6–14. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 1. Tartu.
— 1996: 1600-luvun proosan ja runokielen potentiaaleja. — *Virittäjä* 100 s. 204–218.
— 1998: “Tuleppas siihen nenäilemään.” Pragmaattiset liitepartikkelit 1600- ja 1700-luvun diskurssissa. — *Muotoja ja merkityksiä vanhasta suomesta nykysuomeen* s. 1–35. Institutionen för finska, Umeå universitet.
- FROSTERUS, JOHAN 1788: Ruumissaarnaan liittyvä muistoruno. — Jacob Chydenius 1788: *Yhden Ewangeliumin Opettajan Kerskaus*. Ruumissaarna. Wasa. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.

- GANANDER, CHRISTFRID 1784: *Uudempia uloswalituita Satuja*. Kootut, ja Suomexi tulkitut Wuonna 1783 Christfrid Gananderilda. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
— 1787: *Nytt Finskt Lexicon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. SKST 676. KKTK:n julkaisuja 95, Hämeenlinna 1997.
- HORMIA, OSMO 1961: *Gananderin sanakirjan lähteet*. SKST 271. Turun Sanomalehti ja Kirjapaino Osakeyhtiö, Turku.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY: Juva.
- IKOLA, OSMO 1994: Potentiaali ensimmäisessä suomalaisessa Raamatussa ja vähän muuallakin.
— *Sananjalka* 36 s. 19—35.
- LIZELIUS, ANTTI 1775—1776: *Suomenkieliset Tieto-Sanomat*. Näköispainos samannimisestä lehdestä. SKS ja Tyrvään Sanomat Oy, Vammala 1994.
- LÖNNROT, ELIAS 1874—1880: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja I—II*. SKS, Helsinki.
- NUUTINEN, LIISA (toim.) 1997: *Christfrid Gananderin Nytt Finskt Lexicon*. Hakemisto. SKST 688. KKTK:n julkaisuja 100. Hämeenlinna 1997.
- PULKKINEN, PAAVO 1972: Nykysuomen kehitys. Tietolipas 72. SKS, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1975: *Vanhan kirjasuomen lukemisto*. Kolmas painos. SKST 262. Tampereen Kirjapaino Oy, Tampere.
- SALAMNIUS, MATTHIAS 1690: *Ilo-Laulu Jesuxesta*. Turusa.
- SALOKAS, EINO 1930: Jaakko Strömmer ja Juhana Frosterus. *Virittäjä* 34 s. 137—144.
- SAVOLA, TEA 1987: *Potentiaali Suomettaressa 1847, Uudessa Suomettaressa 1887 sekä Uudessa Suomessa 1927 ja 1967 — sanomalehtikielen potentiaalinkäytön tarkastelua*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SKVR XV = Suomen kansan vanhat runot XV. Runoja Henrik Florinuksen, Kristfrid Gananderin, Elias Lönnrotin ja Volmari Porkan kokoelmista. Toim. Matti Kuusi ja Senni Timonen. SKST 685. Gummerus Kirjapaino OY, Jyväskylä 1997.
- STENBÄCK, THOMAS 1750: *Se cuoleman catkeruden makeuttawa Jumalan Lasten Autuus*. Ruumissaarna. Stockholmis. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- TOIVONEN, Y. H. 1921: Eräs suomenkielinen onnentoivotusruno 1700-luvulta. *Virittäjä* 25 s. 31—35. *Uusi Suomenkielinen Wirsi-Kirja*. Turusa 1701.
- VIRRANKOSKI, PENTTI 1968: Kuka oli Narvan ilolaulun sepittäjä IGHS? *Sananjalka* 10 s. 37—54.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja I—II*. KKTK:n julkaisuja 33. Toim. LAHJA-IRENE HELLEMAA, ANJA JUSSILA, ESKO KOIVUSALO, RIITTA PALKKI. Painatuskeskus: Helsinki 1985.